

ЗІ СПОГАДІВ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА

(сторінки щоденника)

У 20-і роки ХХ століття в українській науці починається новий етап у формуванні методологічної бази фольклористики та етнології, зокрема і в царині збирацької роботи. До цього часу етнографами та фольклористами вже було накопичено величезний матеріал, але не завжди рівень записів відповідав вимогам дослідників.

Новий рівень у розв'язанні наукових питань, розвиток нових напрямків фольклористики й етнології потребували оновлених підходів до методик збирання матеріалу. Цим питанням великого значення надавали й установи ВУАН етнологічного профілю. Так, А. Онищук зауважував: «...маємо означити багато хиб, з яких найважливіші: повна випадковість та неґрунтовність у вичерпуванні матеріалу, неперевірювання окремих побутових явищ, узагальнювання фактів народного побуту на ширшу територію та нехтування дослідами над матеріальними надбаннями нашого народу»¹.

Саме щоб усунути ці хиби, Антін Онищук обґрунтував і запропонував як основний у роботі Кабінету антропології метод стаціонарного дослідження, який передбачав комплексне, довготривале дослідження так званих дослідних станцій у селах, цікавих народними промислами.

Пріоритет надавався етнографічному аспекту дослідження, а відтак відповідним матеріалам. Проте А. Онищук підкреслював нерозривність явищ матеріальної й духовної культури народу, наголошував, що односторонність розгляду фольклорних та етнографічних матеріалів, які часто тісно взаємопов'язані, веде до втрати їхньої цінності.

Головним об'єктом дослідження Кабінету антропології з 1921 року стало с. Старосілля Жукинської волості Остерського повіту. Далі планувалися подібні дослідження й інших сіл. Але, на жаль, брак коштів, наукових кадрів та несприятливі політичні умови не дали можливості розвинути цю напрямку польової роботи.

Матеріали, зібрані в Старосіллі із застосуванням методики стаціонарного дослідження, досі не втратили своєї наукової цінності.

У щоденнику 1926 року відомого дослідника Волині В. Кравченка є спогади про його зустріч з А. Онищуком, що відбулася 8 липня 1926 року в Етнологічному музеї при Кабінеті антропології. Тоді останній розповідав про роботу, яку провадить Кабінет антропології у Старосіллі.

Сторінки цього щоденника, який зберігається в науково-галузевому архіві ІМФЕ (Ф. 15, од. зб. 54, арк. 30–40), пропонуємо увазі читачів.

Текст подається без змін, із збереженням стилю викладу В. Кравченка.

* * *

Це було 4. XI. 1921 року, коли Антін Іванович остаточно здійснив свою мрію – стаціонарно дослідити якесь село. Для того обрано було с. Старосілля Жукинської вол. Остерського пов. – не зараз воно намічене, а ще за якийсь час перед тим сюди зроблено було три екскурсії. Першу – провів у товаристві й при допомозі вчителя, який у тому селі мав родичів. Ця подорож була орієнтовна.

Друга подорож через те, що село невеличке, дослідити його можна й відкладати справу не варт.

У селі 102–3 хати. Подорожуючих було разом 5 осіб, а саме – той же вчитель, що був і за першої подорожі, та ще два вчителі, Лідія Савівна Шульгина і Антін Іванович. Один з учителів одразу ж почав працювати, а другий – утік.

Першим завданням було поставлено: дослідити «пасічництво». Завдання завданням, але треба зуміти так підійти до людей, щоб вони, не криючись, разом з тим були якнайближче до дослідників.

Лідія Савівна була вперше в селі. Дослідники мали з собою фотоапарат. Пішли вони на

велику пасіку, де й застали господаревого сінка. Дослідники коротенько поінформували молодого господаря й сказали, що для них бажано сфотографувати не тільки пасіку, а його самого. Той охоче погодився. Зафотографували. Далі, як дослідницький засіб, фотографували й речі – це на те, щоб набувати матеріал для майбутнього музею. Селяни, що побачили свого пасічника на фотографії, запрошують і до себе в хату, мовляв, «ми бачили ваші фотографії». Після фотографування на пасіці дослідники запитали в молодого господаря: чи має він на сьогодні якусь працю? – «Є... буду підрізувати...». Сфотографовано в процесі праці момент підрізування.

В дослідницькій роботі зазначеними фотографуваннями «робився кістяк», а набування «м'яса» (розмови з пасічником) відкладалось надалі, – не треба заважати, негаразд в'їдатись. Маються роботи, що людина їх не бажає виявляти в той час, коли дослідник підходить, а через якийсь місяць у розмові візьме й вклеїть про те саме.

«А ви й це бачили?»

«А бачив».

І тут уже починається досить мила – цілком дружня розмова, бо таки ж розуміють один другого!

Лідію Савівну покусали бджоли – аж 8 разів! Та вона мовчала...

– А багато можна взяти меду з одного вулика? – несподівано запитав один з дослідників.

– Буде пуд або два – з вами разом, – відповів пасічник.

Ясно – запитання недоречне!

– Мені вже треба сіно вбирати, – почав викручуватись молодий господар.

На сьогодні в нього дослідники здобули задосить..., а батько – кращий.

Пішли до другого «спеца» – костоправ і млина має. Він стругав «снізки» до вулика. В селі його звуть дід Микола. Познайомились. Підхвалили, сказавши, що чули про «Діда Миколу» багато гарного. А він скромно, теж з увічливості, відповідає.

– Дідуню, покажіть «пліть» («жень», «лезьво»).

– А хіба ви не бачили? – І запросив до хати і допіро – приніс.

Описали всі відомості про старовинне бджільництво... Звертали увагу на все, що зацікавлювало. Дід почав приносити окремі речі, що стосуються бджільництва. Дослідники побачили, що провадити свої спостереження в хаотичному порядку не доводиться – треба використовувати нагоду, от і попросили, щоб дід розповідав по порядку (за програмою).

– Маю стругати, питайте що треба.

Вирішили зібрати матеріал про старовинне пасічницьке заняття. Попросили розказати про бджолу. Дід проказував, а Лідія Савівна слово в слово записувала.

Гостинно прийняв дід, – максимум його знань здобули. Вже годиться й подякувати за все, але дід:

– Слухали за пчолу, за мед та треба й скуштувати.

Приніс на дерев'яній тарілці меду і хліба.

За мед – зараз же записали захоронність його. Дід Микола просив дослідників ще заходити до нього. На прощання дали йому цигарок, – хоч не фотографували, але обіцяли.

Через те, що вже були знайомі окремі особи, здоровкаючись, підходили, розпитували. А дослідники в цей час вивчали їхню вдачу. Краще сказати людині приємне слово, ніж щось неадекватного, а це затим, що село на людину з міста дивиться як на особу виховану, в якій можна дечому повчитись, а недоречливостей і в селі є досить.

Дослідники ішли селом, розглядали різні способи кріплення бортових вуликів на соснах (бортових). Подорожжю керував той учитель, що мав тут своїх родичів. Під час цієї подорожі А. І. тільки приглядався збоку і жодної активності не виявляв.

Коли відбувала третя подорож, то в ній теж брав участь колишній учитель. А. І. подав думку – чи не можна би спинитись у родичів того вчителя. Але цей подав таку думку: тут бракує вчителя, а є порожня школа. Діло було в 1921 році, – поговорили в сільраді й вона запросила А. Ів. учителювати в них. Дали йому кілька запитань, як от:

– Чи будете закону божого вчити?

Майбутній учитель одказав:

– Але ж я – людина науки, я – не піп... Швець шиє чоботи.

Така відповідь подобалась.

– То щоб хоч «Отче нашу» навчили, – наполягала громада.

Умовились за 72 пуди – від першого снігу й до Паски, але по скінченню навчального року зерна жодного пуда хоч і не дали, проте – не шкода.

4. XI. 1921 року – перший сніг. А. І. їхав човном і простудився. Лікували всім селом: насипали на черинь гречки й поклали паритись. Одходили!

Далі дали йому 30 дітей і в той час, коли відбувалося навчання в школі, розпланував усю дослідницьку роботу: знайомився з селом без жодних записувань. Самому села не дослідити, цю справу дотепно можна провести тільки колективно й то так, щоб усяка окрема галузь дісталась досліджувати відповідному спецу.

Всю працю накреслено було так:

1. Природа: мінерали, рослини й тварини.
2. Оброблююча побутова техніка й
3. Господарство.

Отже, тимчасовий колектив, що склався тоді, розподілив поміж себе першу працю так:

1. Ніна Борисівна Заглада – «побут селянської дитини».
2. Лідія Савівна Шульгіна: «фізичне виховання дитини» та «пасічництво».
3. Юрій Юрійович Павлович, як маляр: «одяг», оздоби» й всі малюнки, що стосувалися досліджування, а ще:
4. Данило Порфірович Демуцький (синок народного барда) – художник-фотограф.

Що ж до п'ятої особи з того колективу, то нею був сам А. І. Онищук. Уся його праця полягала в тому, що він збирав потрібні відомості та розробляв методи щодо форми самого дослідження. У naturі все відбувалося приблизно так: коли мав приїхати фотограф, то підготувати коли, що і як сфотографувати. А приїздив він, звичайно, в неділю. Дослідники спостерігають: тільки-но молодиця або дівчина причепурилась, то не фотографують, а фотограф лише наставить об'єктив та й уже. Коли ж особа, яку мали фотографувати, допоминається про свого «патрета», то їй кажуть, що «зіпсувалось». Звичайно фотограф намагається сфотографувати людину за певною її працею, як – жне, косить і т. ін.

Приязні взаємини з рибалками почалися з того, що в той час, коли Антін Іванович прийшов до берега, то рибалки снасть закинули на його щастя і витягли повну матню риби!.. Здається, рибалки взагалі належать до тих осіб, які найбільше вірять у людську «долю», – гарний улов сьогодні зробив рибалок щасливими через присутність особи, яка має «добру долю»!

І потім Антін Іванович сам не раз ловив з рибалками. Хто бажає дослідити якесь виробництво чи то заняття, той мусить у ньому взяти участь – без цього багато чого не довідається. А. І. до того потоваришував з рибалками, що вони навіть і чоботи йому пошили й т. ін. В школі обсерваторію улаштував, – усяке вікно, що там було, відіграло певну роль для певного спостереження. Зирнув у вікно й спостеріг: іде рибалка – весло на плечі, а на веслі якесь знаряддя... Кинув оком у друге вікно – іде дід і щось несе... Не свято, а по-святочному йдуть і т. ін. І все те по черзі занотовується до зшитка... Ось два чоловіки йдуть, а по них – ще троє, усі з ціпками – про щось пильне

балакають...

Після того спостерігач вийшов з хати і того чи іншого з приятелів запитує...

– Отак, каже, як ото йшов рибалка, звичайно йде рибалить сіткар...

– Жінки по-святочному йшли, бо піп приїхав – будуть говіти.

– З кийками йшли – райміліція приїхала і т. п.

І всі ті балачки – теж потрапляли до зшитка.

Минула зима. Перший приїхав Ю. Ю. Павлович і поробив зимові малюнки. Він у Києві трісочками топив, а ще й виголодався, а тут Антін Ів. дрова кладе в піч полінками й має що їсти – нагодував товариша. Юр. Юр. найбільш зачарований був тим, що всі дають їсти та ще й скільки хоч! Сів за стіл – молочної каші до повної пельки!

І малював же Юр. Юр. – невпинно!.. геть усе позамальовував, – усе життя, увесь побут.

Вода розлилась, куди не глянь – всюди море, а село – єдиний острів! Увесь дослідницький колектив зібрався, всякий продовжує свою роботу: дід Микола на дерево лізе, а Лідія Савівна (Шульгина) провадить своє занотовування. Скінчила вона свою справу – приїхали Н. Б. Заглада й разом з Ю. Ю. Павловичем – через 10 день у бору з пастухами...

Всякий дослідник сам розробляв програми в тій галузі, яку він мав досліджувати, а А. І. лише давав указівки – що і як саме треба досліджувати... А маляр невпинно замальовує все те, що йому покажуть – що вимагається дослідницькою працею. Перша справа – обсервація, друге – фіксаж... Іде А. І-ч і простежує запис процесу певної роботи, яку зафіксувала одна з дослідниць, запис – з уст оповідача і обов'язково під диктовку, а ще фотографія або малюнок од руки... Третє – річ здобути в натурі в разі, якщо її можна здобути. Моделі – уникати. Якщо є оригінал, то він іде до Києва, а в себе – копія.

Річ, коли її селянин уживає, трудно здобути. Антін Іванович своє набування речей почав з рибальства, – це були його перші експонати. Побачив він старого рибальського коша – «не годиться – баба спалить». Ан. Ів. шукає слухної хвилини: іде сусіда, а він узяв того коша до рук і несе. Сусіда бачить та:

– На рибу – річ непридатна – нема як ловить. Одробила своє.

Ант. Ів., користуючись нагодою, розпитує про назви частин того приладдя... А на місце першого дядька, що геть пішов, іде другий. Ант. Ів., ніби той нічого не відає, показуючи того ж таки старого коша, розказує ті самі назви частин, про які допіро-що довідався від попереднього дядька, а ще й порівнює з тими назвами, які на ці ж частини маютья по інших, уже досліджених, місцях. Дядько слухає дуже уважно, а далі запитує:

– А «скибку» бачили? – І тут же показує те знаряддя, яким тут у Дніпрі ловлять рибу з-під льоду.

А. І. несе «скибку», а йому по дорозі на додаток принесли ще й корито. Він усе те зносить до купи, а дядьки йдуть, дивляться, критикують: «це – негодяща річ, я вам кращу пришлю». А ще інший каже: «у вас бракує блежні» – приносить до гурту й «блежню».

Все набуте майно привезли до Дніпра. Дядьки нагрузили його на свої човни й приставили до Києва.

Василь Кравченко

1 Онищук А. Досягнення в царині етнографії після Жовтневої революції // Бюлетень Етнографічного товариства. – К., 1928. – Ч. 1. – С. 1.